

**РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ
XX СТ.: СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ, КОМУНІКАЦІЇ, ОСОБИСТОСТІ**

УДК 94(477): 323.1

Гончарова О.С.
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
Харків, Україна

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ВІДДІЛЕНЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ
КОМІСІЇ У СПРАВАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ХАРКІВЩИНІ
У 1920-Х – ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ**

Україна – багатонаціональна держава. Розв'язання проблеми захисту прав етнічних меншин має стати одним із пріоритетів внутрішньої політики України. Модернізація етнополітики нашої держави має відбуватись з урахуванням як міжнародного досвіду, так і досвіду, придбаного попередніми поколіннями. Величезний науковий і практичний інтерес у цьому відношенні має вивчення досвіду проведення Радянською державою в 20-х – на початку 30-х років XX століття політики коренізації. Особлива активізація в означений період етнічних процесів на Харківщині обумовила регіональний аспект дослідження.

Останнім часом, у зв'язку з підвищенням інтересу до вивчення національних процесів, з'явився ряд робіт, присвячених дослідженню історії етнічних меншин Харківщини [1]. Автори цих досліджень здебільшого аналізують національний склад населення регіону, заходи по задоволенню їх культурно-національних запитів, торкаються окремих питань економічного життя, звертаючи увагу на найбільш вдалі заходи уряду. В публікаціях констатується факт діяльності спеціальних державних органів, що займалися роботою з національними меншинами, проте відсутній детальний аналіз процесу їх створення, особливостей формування місцевих органів регулювання етнополітики на Харківщині. Недостатня наукова розробка зазначених вище проблем зумовила необхідність більш детального їх розгляду.

За даними перепису 1926 року українці становили 80,1% всього населення УСРР, а решта – 19,9% – представники національних меншин. З них найбільш чисельними були росіяни – 9,24%, євреї – 5,4%, поляки – 1,6%, німці – 1,3%, білоруси – 0,2% [2, с. 13]. Українське населення Харківщини становило 70,4%. 29,6% жителів регіону становили представники етнічних меншин, серед яких найчисельнішими були росіяни – 22,53%, євреї – 5,32%, поляки – 0,43%, німці – 0,21%, білоруси – 0,29%, татари – 0,12% [3, с. 28, 31–33]. Крім цих етнічних груп на Харківщині проживали також чехи, естонці, лезгіни, молдавани, цигани, греки, китайці та ін. Таким чином, наведені статистичні дані свідчать, що етнічний склад населення Харківщини дещо відрізнявся від загальноукраїнського. Зберігаючи чисельну перевагу, українці на Харківщині все ж мали менший відсоток, ніж по всій Україні. Це відбувалося за рахунок збільшення частки представників інших етнічних груп.

Найбільше представників етнічних меншин було сконцентровано в місті Харкові, населення якого в порівнянні з 1923 роком зросло на 27,3%, що відбувалося, в основному, за рахунок міграцій населення (так як натуральний приріст населення в Харкові становив лише 1,37%). Харків приваблював переселенців як столиця УСРР та велике індустріальне місто, де завжди був попит на робочі руки. Приріст етнічних меншин складав 25%. Особливо високим цей показник був у вірмен – 52%, євреїв – 36,2%, німців – 35,1%, литовців – 27,2%; більш уповільнений – у татар (24,4%) та латишів (22,3%), і, нарешті, найнижчий – у поляків (19,5%) [4, арк. 239]. Незважаючи на значне збільшення представників етнічних меншин, найчисельнішими етнічними групами міста Харкова за переписом 1926 року залишались українці, росіяни та євреї. Вони разом становили 94,8% населення міста.

Етнічна строкатість населення УСРР вимагала здійснення заходів, які б сприяли у подальшому запобіганню міжетнічних конфліктів. Справами етнічних меншин у державі займався створений ВУЦВК у травні 1921 р. Відділ національних меншостей Народного Комісаріату Внутрішніх Справ УСРР [5, с.17], до функцій якого, за ухваленням 25 жовтня 1922 р. ВУЦВК положенням, входило «...забезпечення мирного будівництва і братського співробітництва всіх національностей, які проживають на території України, широке сприяння розвитку нацмен (з урахуванням особливостей їх побуту, культури і економічного розвитку), нагляд за втіленням в життя національної політики Радянської влади» [6, с.98]. На місцях цю роботу проводили підвідділи національних меншин при відділах губвиконкомів [6, с.98-100].

При Харківському губвиконкомі підвідділ національних меншин було створено 22 листопада 1922 року [7, арк. 126 (зв)]. Особливу увагу підвідділ приділяв питанням політичного характеру: еміграційним процесам, «націоналістичним проявам» серед різних національних груп тощо. Одним із специфічних напрямів діяльності підвідділу, як підрозділу НКВС, був адміністративний контроль за етноконфесійними громадами, національними кооперативними товариствами та громадсько-політичними організаціями України [8, с.4-5].

З проголошенням XII з'їздом РКП(б) сукупності заходів, спрямованих на вирішення національного питання [9, с. 441], що отримали назву політики коренізації, обсяг та інтенсивність роботи Відділу національних меншостей НКВС УСРР зросли. Роботи стало більше, крім того вона була складнішою та багатоплановішою. Для вирішення нових завдань в галузі етнічних відносин рівня повноважень Відділу національних меншостей НКВС було вже недостатньо. У зв'язку з цим постало питання про передачу їх Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітету.

29 квітня 1924 року постановою Президії ВУЦВК відділ НКВС УСРР було ліквідовано і замість нього створена Центральна комісія у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК [2, с.17]. Переведення роботи з національними меншинами з системи органів виконавчої влади в систему органів законодавчої влади значно підвищило статус утвореної комісії.

22 жовтня 1924 р. постановою ВУЦВК і РНК УСРР було затверджено «Положення про Центральну комісію національних меншин при ВУЦВК і її місцеві органи». До компетенції ЦКНМ входили питання: участь у розробці та прийнятті законів з національної політики; збирання і узагальнення матеріалів про економічне та культурне життя етнічних меншин; сприяння поліпшенню їх матеріального становища; керівництво і координація діяльності їх місцевих органів; вирішення проблем видання і поширення національними мовами найважливіших законодавчих актів з метою ознайомлення етнічних меншин з їхніми правами і обов'язками; контроль за виданням періодичної, навчальної і художньої літератури мовами етнічних меншин. На місцях, в округах і районах, цю роботу організовували і проводили комісії, бюро, секції, до яких, окрім штатних працівників, входили інструктори у справах національних меншин поза штатом. Положення надавало місцевим органам у справах національних меншин змогу брати участь у складанні та розгляді округового бюджету в частині, яка їх стосувалася, а також бути присутніми на засіданнях округових виконкомів і їх відділів з правом дорадчого голосу [10, с.118-120].

У Харківській окрузі створення комісії національних меншин не передбачалося [10, с.229]. Це було пов'язано з тим, що початок функціонування ЦКНМ і її підрозділів на місцях збігався з проведенням адміністративно-територіальної реформи й скороченням чисельності управлінського апарату, ліквідацією зайвих його ланок. Так як ЦКНМ була розміщена в Харкові, столиці Української СРР, то створення комісії у справах національних меншин при Харківському окрвиконкомі було визнано недоцільним, а всі завдання з обслуговування етнічних меншин регіону покладалися на неї [11].

Комісія в справах національних меншин при Харківському окрвиконкомі почала діяти з 26 березня 1927 р. Головою комісії було призначено члена президії ОВК Мороза, заступником голови – Рубінштейна. Крім штатних працівників до роботи комісії на громадських засадах були залучені Буйван (уповноважений від польського населення), Берг (латиського), Саратиков (вірменського) і Оданін (татарського) [12, арк. 63]. А на початку 1928 р. було прийнято рішення про розширення складу комісії представниками від російської та німецької етнічних груп [4, арк 237]. Виконуючи це рішення, в жовтні 1928 року до складу комісії було введено представника німецького населення Харківщини Покронта і російського – Кончаєва [13, арк. 18]. Враховуючи велику кількість єврейського населення в Харкові, при Харківському окрвиконкомі в жовтні 1928 р. була створена штатна посада працівника серед єврейської етнічної меншини [14, арк. 2].

У відповідності з постановою ВУЦВК й РНК УСРР «Про Центральну Комісію в справах національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті та про місцеві органи в справах національних меншостей», що була ухвалена 29 лютого 1928 р., «В округах, де живе достатнє число громадян, що належать до двох чи більше національних меншостей, закладаються бюро в справах національних меншостей при округових виконавчих комітетах» [15, с. 171]. Виконуючи постанову, Президія

Харківського окрвиконкому 11 квітня 1928 року прийняла рішення про перейменування окружної комісії в окружне бюро в справах національних меншин, передавши йому всі функції існуючої комісії. Незмінним залишився й склад бюро [16, арк. 56].

Згодом було прийнято рішення про створення нацменбюро і при Харківській міськраді. До комісії були включені представники від єврейського, вірменського, польського, татарського, латиського населення. Представником від окружного бюро призначили Рубінштейна [17, арк. 12]. Головою нацменкомісії при міськраді було обрано Локшина, а заступником – Зябка [18, арк. 26].

У районах керівництво роботою серед національних меншин покладалося на члена РВК, що відповідав за культурно-освітню роботу. Виконання цієї роботи здійснювалося ним на громадських засадах. Проаналізувавши етнічний склад населення, Окружний виконавчий комітет визначив необхідність виділення таких працівників: у Богодухівському, Золочівському, Кириківському, Липецькому, Старосалтівському районах – представника по обслуговуванню російської народності; Богодухівському, Зміївському – російської та єврейської; Вовчанському – російської, єврейської, польської, циганської; Лозівському – єврейської, німецької, польської, російської; Мереф'янському – польської та єврейської; Харківському та Люботинському – російської, єврейської, польської; Чугуївському – єврейської, польської, німецької; Охтирському – єврейської [19, арк. 52]. Таким чином, виділення для роботи з національними меншинами працівників райвиконкомів давало можливість розгорнути ефективну роботу серед цих етнічних груп на місцях. Звичайно, повного навантаження сумісники не могли виконувати, але рівень компетентності для таких працівників у них був достатній.

Отже, пристосування роботи державного апарату до обслуговування етнічних меншин дозволило завоювати їх довіру, залучити до активного процесу державотворення. Практичне здійснення політики коренізації було покладено на систему спеціальних органів влади та управління УСРР, серед яких провідну роль відіграла Центральна комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК та її місцеві органи. У зв'язку з тим, що початок формування місцевих органів влади по роботі з національними меншинами співпав із скороченням чисельності управлінського апарату і ліквідацією зайвих його ланок, а у Харкові розміщувалась Центральна комісія у справах національних меншин, на яку й покладалися всі завдання з обслуговування національних меншин регіону, вони були створені лише у 1927 році. Організація міського та районних бюро по роботі з представниками етнічних меншин створило умови для здійснення більш ефективної роботи на місцях.

Література:

1. Духопельников В.М. Деятельность местных органов власти Харьковщины среди национальных меньшинств в 20-30-е годы XX столетия. Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920-1950-е годы): Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. Докладов. Харьков:

Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. С. 88-100; Харьковмногонациональный. Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. 256 с.

2. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття). К.: Асоціація «Україно», 1995. 215 с.

3. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Т. XI. Украинская Социалистическая республика. Итоги по республике. М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1929. 204 с.

4. Отчет о деятельности комиссии по делам нацмен с 15 марта 1927- по 15 апреля 1928 гг. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1205.

5. Итоги работы среди национальных меньшин на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦВК. Харьков: ВУЦВК, 1927. 98 с.

6. Положення про відділ національних меншостей НКВС. Постанова ВУЦВК від 25 жовтня 1922 року. Національні відносини в Україні у XX ст. 36. док і мат. К.: Наукова думка. 1994. С. 98-100.

7. Протокол № 88 засідання президіума Харківського Губисполкома от 22 ноября 1922 г. ДАХО. Ф. Р-203. Оп. 1. Спр. 522.

8. Приблизительная схема ежемесячного отчета за ведущего Подотделом национальных меньшинств при Губотуправе. Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних Дел. 1923. № 1. С. 4-5.

9. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М.: Политиздат, 1970. Т. 2. 586 с.

10. Положення про Центральну комісію національних меншостей при ВУЦВК і її місцеві органи. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 22 жовтня 1924 р. Національні відносини в Україні у XX ст. 36. док і мат. К.: Наукова думка. 1994. 560 с.

11. Вісті ВУЦК. 1924. 19 листопада.

12. Протокол № 1 засідання нацменкомісії при Харківському Окрвиконкомі від 26 березня 1927 р. ДАХО. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1972.

13. Протокол № 9 засідання Бюро нацмен окрисполкома от 3 октября 1928 г. ДАХО. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 2856.

14. Протокол № 33 засідання ЦКНМ при ВУЦВК от 31 октября 1925 г. ДАХО. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 15а.

15. Постанова ВЦВК й РНК УСРР «Про Центральну Комісію в справах національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті та про місцеві органи в справах національних меншостей» 29 лютого 1928 р. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1928. № 4. С. 168-173.

16. Витяг з протоколу № 100 Харківського окрвиконкому від 11.04.1928 р. ДАХО. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1969.

17. Протокол № 139 постанов президії Харківського виконавчого комітету за 26.09. 1928 р. ДАХО. Ф. Р-948. Оп. 2. Спр. 181.

18. Протокол № 11 засідання нацменкомісії при міськраді від 2 червня 1930 р. ДАХО. Ф. Р-408. Оп. 4. Спр. 2631.

19. Протокол № 2 засідання Бюро нацмен Окрисполкома от 28.03.1929 г. ДАХО. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 2854.